

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Інститут міжнародних відносин

На правах рукопису
УДК 958. 1:008 + 370

ЛУКІН ВОЛОДИМИР ВСЕВОЛОДОВИЧ

ПРОЦЕСИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ В ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ
КРАЇН ЗАХІДНОЇ АФРИКИ: ВИТОКИ, ЕВОЛЮЦІЯ,
ПЕРСПЕКТИВИ

Спеціальність 07.00.03 - Всесвітня історія
/новітній період/

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата
історичних наук

Київ - 1995

ДВ 50.290

Робота виконана у відділі Африки, Близького і Середнього
Сходу Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН
України

Науковий керівник - доктор історичних наук,
старший науковий співробітник
В.К. Гура

Офіційні опоненти - доктор історичних наук,
професор кафедри порівняльної
політології і країнознавства
Інституту міжнародних відносин
Київського університету ім.
Тараса Шевченка В.П. Кириченко

- кандидат історичних наук,
радник управління Азіатсько-
Тихоокеанського регіону, Близь-
кого та Середнього Сходу і Афри-
ки Міністерства закордонних
справ України В.С. Плачинда

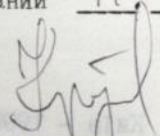
Провідна організація - Інститут сходознавства НАН
України

Захист відбудеться "13" червня 1995 р. в
14 годин на засіданні спеціалізованої ради Д 068.18.24 при
Київському університеті ім. Тараса Шевченка
Адреса: м. Київ, вул. Мельникова, 36/1.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Київського
університету ім. Тараса Шевченка

Автореферат розісланий "11" травня 1995 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради

КРУШИНСЬКИЙ В.Ю.

ЛНБ ім. В. Стефани
АН України

Протягом останніх 35 років Західна Африка являла собою субрегіональну зону соціально-економічного, ідеологічного та політичного відтворення господарських моделей, теоретичних доктрин та державно-політичних процесів і явищ, притаманних Африці в цілому за часів її незалежного розвитку.

Переважну частину цього періоду діапазон вибору шляхів еволюції африканських країн був обмежений жорсткими межами конфронтаційного протистояння двох антагоністичних світових систем, у рамках якого навіть автохтонні моделі суспільного розвитку, що висувались національними політичними елітами, з часом вимушено збючувались до однієї з означених сил. Тобто залучення Африки до загального простору протиборства між капіталістичною і соціалістичною системами об'єктивно призводило до поступової політичної диференціації більшості африканських держав навколо двох визначених полюсів ідеологічного впливу. Між цими африканськими країнами розташувалась чисельна група держав континенту в ідейно-теоретичному житті яких панувала, умовно кажучи, різнобарвна мозаїка, синтезована із традиційних, етнічних, релігійних та інших світоглядних засад місцевого походження в сполученні з довільно запозиченими буржуазними концепціями та соціалістичними доктринами.

При цьому, західні проекти державного устрою африканських країн передбачали сценарії трансплантації на африканський ґрунт - в 60-х-70-х роках надто обережно і кволо, а в 80-х-90-х роках більш вимогливо і ультимативно - зразків політичної демократії розвинених індустріальних держав.

Незважаючи на багатобарвність ідеологічних спрямувань і спроби перенести в Африку західні моделі демократії, справжньої демократії в Африці ніколи не існувало. Народні маси всюди були відсторонені від реальної участі в управлінні, а всі політичні режими, незалежно від орієнтації, еволюціонували в бік авторитаризму. Національні лідери і очолювані ними партії перетворювались на безстрокових керівників своїх країн. Але на рубежі 80-х-90-х рр. проблема демократизації перетворилась на важливий елемент міжнародної політики. Не оминули процеси демократизації і Африку. Протягом одного - двох років на континенті не залишилось жодного режиму, який

би не декларував би свою відданість демократії. В країнах континенту, в тому числі західноафриканських, сформував зь політичні рухи і нові групи лідерів, які висунули гасла з вимогами демократичних змін. Паралельно були проголошені економічні реформи, спрямовані на побудову вільної ринкової економіки. Пік демократизації вже минув, але процес триває і потребує дослідження і аналізу з метою визначення економічних і політичних прогнозів щодо комплексу проблем, які можна окреслити тезою - "західні моделі демократії і африканське суспільство".

Необхідність зрозуміти і проаналізувати сучасні процеси в Африці визначила вибір теми дослідження.

Специфіка дослідження полягає в комплексному вивченні політичних і соціально-економічних процесів в західноафриканських країнах у період їх незалежного розвитку. Передумови подій сьогодення склалися ще на початку цього періоду, тому розуміння поточного стану справ пов'язане з пошуком і аналізом витоків тих соціальних явищ, котрі зараз визначають стан суспільства африканських країн. Величезне значення мають ідеологічні підвалини, на яких будувались молоді держави. Саме Західна Африка є місцем, де ці ідеологічні підвалини можна на відносно невеликому просторі порівняти і показати їх вплив на весь подальший розвиток держав регіону. Аналіз ідеологічних концепцій здійснюється під кутом зору їх ставлення до демократії, робиться наголос на місце демократії в цих концепціях. Термін "демократія" вживається в його західному розумінні.

Наукова новизна обумовлюється тим, що такі важливі для визначення сучасного стану і шляхів майбутнього розвитку країн Західної Африки процеси як генеза, існуючі моделі і сценарії подальшої еволюції державно-політичних систем під тиском процесів демократизації ще не були об'єктом комплексного аналізу українських науковців. Дисертант уперше дослідив зміни на Африканському континенті в контексті загальносвітової еволюції в період після розпаду біполярної моделі світу, а також зв'язок між сучасними напрямками розвитку політичних і етнічних процесів в країнах континенту.

Залучено до наукового обігу певну кількість нових документальних джерел і досліджень іноземної історіографії.

Нові моменти в проведеному дослідженні мають органічний зв'язок із обґрунтуванням актуальності теми, враховуючи, що подальший перебіг подій може призвести до етно-політичної та етно-конфесійної дезінтеграції суспільства в африканських країнах. До того ж, беручи до уваги, що Африка перетворюється на найбільш нестабільний і вибухонебезпечний регіон планети, комплексний аналіз наслідків соціально-політичної еволюції африканських держав має суттєве значення для визначення впливу "африканського вектору" на загальнопівнілізаційні процеси в світі в цілому.

Актуальність даного дослідження визначається:

1. Важливістю детального дослідження ідеологічної еволюції в країнах Західної Африки і впливу ідеології на політичні процеси.

2. Необхідністю об'єктивного аналізу політичних і соціально-економічних процесів в західноафриканських країнах на різних етапах їх незалежного розвитку.

3. Значимістю вивчення впливу, ролі та місця демократії західного зразка як в ідеології, так і в конкретному її втіленні в політику країн, регіону.

4. Важливістю вивчення впливу сучасного розвитку подій в Африці на долю народів континенту і долю існуючих зараз держав, спробою зробити певні прогнози щодо зміни природи державної влади, як такої.

Наукова проблема, що вирішується в дисертації, — проблема зародження, еволюції і перспектив процесів демократизації в західноафриканських країнах, особливості цих процесів в окремих країнах.

Предметом дослідження є політичний процес, який отримав назву "процесу демократизації", соціально-економічні і ідеологічні чинники, що здійснювали і здійснюють безпосередній вплив на розвиток цього процесу.

Об'єкт дослідження становлять країни Західної Африки в контексті аналізу соціально-політичних і соціально-економічних перетворень, що там відбуваються.

Проблеми, з якими довелось зіткнутися африканським країнам за роки їх незалежного розвитку пов'язані з багатьма об'єктивними і суб'єктивними чинниками, що впливають на розвиток подій в кожному окремому випадку. Тому метою дослідження є аналіз передумов і причин процесів демократизації, їх розвитку і перспектив. Для реалізації зазначеної цілі ставиться така мета дослідження:

1. Розкрити особливості ідеологічних концепцій, на яких будувалась молода державність Західної Африки.

2. Дослідити природу і характер політичної влади в означених країнах, ідеологічні і соціально-економічні причини кризи трансплантованих на африканський ґрунт політичних систем західних країн.

3. Визначити причини соціально-економічної деградації незалежних країн регіону у порівнянні з колоніальними часами і першими роками незалежності.

4. Розглянути причини і характер суцільної економічної, ідеологічної і політичної кризи в Африці в 80-ті рр., її вплив на розвиток політичних процесів.

5. Проаналізувати вплив міжнародних фінансових інститутів і розвинених країн на розвиток соціально-економічних і політичних процесів в Африці.

6. Дати аналіз зовнішніх і внутрішніх, політичних і економічних причин процесів демократизації, їх ходу і стану на сучасному етапі.

7. Зробити висновки про справжню природу і характер демократичних процесів в Африці і прогностичний аналіз найближчих і більш віддалених перспектив соціально-економічного і політичного розвитку країн континенту на прикладі західно-африканського регіону.

Хронологічні межі роботи охоплюють - 60-ті-90-ті роки ХХ століття.

Методологічною та теоретичною основою дослідження є принцип історизму та закони логіки.

Методи дослідження: порівняльно-історичний, аналітичний, комплексний; застосований також системний аналіз.

В дисертації вперше в українській історіографії зроблена спроба заповнити прогалину, що існує у вивченні сучасних політичних процесів в країнах Західної Африки, причин, характеру і перспектив розвитку демократизації на Африканському континенті.

Практичне значення роботи полягає в тому, що фактичний матеріал, а також висновки і узагальнення, зроблені в дослідженні, можуть бути використані для подальшого поглибленого дослідження і докладної історії ставлення в Західній Африці до ідей демократії західного зразка, а також для розгляду перспектив демократичних ідей в регіоні і світовому контексті.

Історіографія проблеми: головними джерелами для дослідження даної проблеми стали праці ідеологів і політичних лідерів західноафриканських країн, документи і програмні настанови громадських і політичних рухів у цих країнах, офіційні матеріали владних кіл.^I Ці праці дають можливість встановити

^I Нкрума К. Африка должна объединиться. Пер. с англ. - М., 1964; Нкрума К. Автобиография. Пер. с англ. - М., 1961; Нкрума К. Я говорю о свободе. Изложение африканской идеологии. Пер. с англ. - М., 1962; Организация африканского единства. Сб. документов /Отв. ред. Р.А. Тузмухамедов.- М., 1970; Организация африканского единства. Сб. документов /Отв. ред. Р.А. Тузмухамедов.- М., 1973; Организация африканского единства. Сб. документов /Сост. Р.А. Тузмухамедов.- М., 1976; Nkrumah K. Neo-Colonialism - The Last Stage of Imperialism.- L., 1965; Nkrumah K. Class Struggle in Africa.- L., 1970; Nkrumah K. Conciencism.- L., 1964; Sengor L.S. Paroles.- Dakar-Abijan, 1975; Sengor L.S. Pour une relecture africaine de Marx et d'Engels.- Dakar-Abijan, 1976; Sengor L.S. Nation et voie africaine du socialisme.- P., 1961; Sengor L.S. Liberte 4. Socialisme et Planification.- P., 1983; Padmore G. Pan-Africanism or Communism.- L., 1956; Thiam D. The Foreign Policy of African States.- L., 1965; Touré S. The International Policy of the Democratic Party of Guinea.- Cairo, 1963; Fanon F. The Damned.- P., 1963; Fanon F. Towards the African Revolution.- P., 1964; Fanon F. Black Skin, White.- P., 1952; Fanon F. Studies in a Dying Colonialism.- N.Y., 1965; Busia K.A. The Challenge of Africa.- N.Y., (1962); Busia K.A. African Regional Conference.- Accra, 1969, etc.

зміну ідеологічних конвенцій, обставини їх зародження в думках ідеологів і політичних лідерів. Вплив, який ідеологічні погляди конкретних особистостей, в умовах авторитарного правління, здійснювали на політичну ситуацію і економічне становище в країнах регіону. По цих документальних матеріалах можна добре дослідити еволюцію поглядів ідеологів на протязі часу і еволюцію, слідом за ними, очолюваних ними режимів. Наприклад, К.Нкрума еволюціонував від західної соціал-демократії до відкидання західної демократії і капіталізму в Африці, а після свого повалення - до лівого екстремізму. Л.Сенгор пройшов шлях від обґрунтувань виключного африканського шляху розвитку до пошуків спільності з соціал-демократією.

При написанні дослідження активно використовувалися різні довідкові видання як вітчизняні, так і закордонні, звіти і доповіді Організації Об'єднаних Націй, її спеціалізованих установ, доповіді і документи міжнародних фінансових інститутів.¹ Ці джерела дають широку картину економічного

¹ Ежегодники БСЭ. 1970-1990.- М., 1970-1990; Страны мира. Справочники.- М., 1970-1990; Страны мира. Краткий политико-экономический справочник.- М., 1993; Африка. Энциклопедический справочник.- В 2-х т.- М., 1987; Страны Африки. Справочник.- М., 1970; Страны Африки. Справочник.- М., 1989; КНИДО. Ген.конференция. Десятилетие промышленного развития Африки. Доповідь про свободу. Доповідь про провітання.- Вена, 1984; КНИДО. Десятилетие промышленного развития Африки. Информационная записка.- Вена, 1983; Annual Report. World Bank.- Wash., 1967, 1980-1986; Handbook of International Trade and Development Statistics. UNCTAD.- N.Y., 1985, 1986; World Bank Group and Africa.- (s.l.), 1963; International Financial Yearbook. IMF.- Wash., 1986; Commodity Trade Statistics.- N.Y., 1985; Development Cooperation Efforts and Policies of the Members of the Development Assistance Committee. Review. OECD.- P., 1960-1986; Economic Indicators of African Development.- Vienna: UNIDO, 1988, 1989; Africa in Figures. 1986.- N.Y.: UNIDO, 1986; Distinctive Characteristics and Common Features of African Cultural Areas South of Sahara.- P.: UNESCO, 1985; Socio-

розвитку Африки на протязі кількох десятиліть. З наведених джерел можна встановити економічну деградацію країн континенту. Велике значення має ставлення розвинених держав і міжнародних установ до вирішення економічних проблем як Африки в цілому, так і окремих країн, яке знайшло відображення в означених офіційних документах. Вони надають змогу охарактеризувати неоколоніалістську політику перетворення африканських країн на сировинний додатак розвинених держав, програми так званої структурної перебудови економіки, які лише посилювали хибну орієнтацію африканської економіки.

Проблема демократизації в Африці не була довгий час предметом досліджень, оскільки не існувала взагалі. Тому можна констатувати явно недостатній рівень розробки теми. В той же час існує певна кількість праць, присвячених ідеологічним, політичним, соціально-економічним процесам в африканських країнах і в "третьому світі" взагалі. Ці праці містять значний фактичний матеріал і були використані автором при написанні даної роботи. Серед праць, присвячених загальним проблемам "третього світу" відзначимо збірник "Классы и классовая борьба в развивающихся странах", монографії Л.М.Ентіна, Р.А.Ульяновського, Г.Б.Старушенка, Г.І.Мирського.¹

Праці, присвячені загальним проблемам Африканського континенту можна класифікувати за проблемами, які ці праці висвітлюють: ідеологічні, політичні, соціально-економічні.

Political Aspects of the Palaver in Some African Countries (UNESCO), 1979; UNESCO. Intergovernmental Conference on Cultural Policies in Africa (accra, 1975), etc.

¹ Классы и классовая борьба в развивающихся странах. В 3-х т. - М., 1967-1968; Энтин Л.М. Политические системы развивающихся стран. Государство и политические партии в странах Азии и Африки. - М., 1978; Ульяновский Р.А. Социализм и освободившиеся страны. - М., 1972; Старушенко Г.Б. Нация и государство в освободившихся странах. - М., 1967; Мирский Г.И. "Третий мир". Общество, власть, армия. - М., 1976; Борьба идей в современном мире. Т.3. Развивающиеся страны: проблемы и идеологические течения. - М., 1978 та ін.

Серед перших відзначимо роботи Б.М.Змеєва, Н.С.Ілларионова, П.І.Манчха, А.Н.Мосейко, О.В.Мартишина, Н.Д.Косухіна, Л.М.Садовської, М.В.Фомічової та колективні праці.¹ Треба мати на увазі, що вони писались в умовах гострої ідеологічної боротьби між Сходом і Заходом, де Африка була важливою ареною цієї боротьби. Тому дослідники доводили переваги соціалістичної ідеології радянського зразка і піддавали критиці опонентів. Ці тенденції характерні і для праць, де аналізуються політичні і соціально-економічні проблеми. Проте на рубежі 80-х-90-х рр. з'являється значна кількість праць, де робляться спроби по-новому поглянути на відповідні процеси, оцінити їх виходячи з конкретних фактів, а не ідеологічної заданості. Серед праць, присвячених політичному і державному

¹ Антиколоніальна боротьба и общественная мысль в Тропической и Южной Африке /Отв.ред. Б.М.Туполев.- М., 1983; Змеєв Б.М. Политическая идеология в странах Тропической Африки: генезис и социальные функции.- Л., 1988; Илларионов Н.С. Идеология и общественный прогресс в странах Тропической Африки.- М., 1978; Манчха П.И. В авангарде революционно-освободительной борьбы в Африке.- М., 1975; Манчха П.И. Африка на пути к социальному прогрессу.- М., 1986; Идеология в странах Тропической Африки.- М., 1985; Косухин Н.Д. Формирование идейно-политической стратегии в странах социалистической ориентации /Генезис и развитие идеологии/.- М., 1980; Мартышин О.В. Социализм и национализм в Африке. Очерк развития новейшей общественно-политической мысли в странах Африки.- М., 1972; Идеологическая платформа Африканского социалистического интернационала //Национализм и социальные движения на Востоке. История, современность.- М., 1986; Мартышин О.В. Африканская революционная демократия.- М., 1981; Садовская Л.М. Социал-реформизм в Африке: Идеологическое проникновение в рабочее и профсоюзное движение.- М., 1986; Современная социал-демократия и Африка. Программные позиции и практика //Отв.ред. Н.Д.Косухин и др.- М., 1990; Фомичева М.В. Китай и Африка /Подрывная деятельность маоистов в Африке/.- М., 1972; Антиимпериалистическая революция в Африке.- М., 1967 та ін.

розвитку країн Африки відзначимо колективні монографії, підготовлені головним чином Інститутом Африки, а також монографії і статті В.К.Гури, Н.Д.Несука, Ю.А.Юдина, В.П.Веріна, І.Т.Катакшиної, Л.Д.Яблочкова, А.П.Дергачьова.¹

При написанні даної роботи суттєве значення мав аналіз економічних проблем Африки та їх вплив на відповідні політичні процеси на різних етапах розвитку, політики міжнародних фінансових установ щодо африканських країн. Цим проблемам присвячений великий блок колективних і індивідуальних праць. Серед них найбільшу увагу привернули роботи, опубліковані на початку 90-х рр., де об'єктивно досліджуються

¹ Современная Африка: Итоги и перспективы развития. Эволюция и перспективы развития. Эволюция политических структур /В.В.Бочаров и др.— М., 1990; Африка: классы, неклассовые общности и общественный прогресс /Отв.ред. Ю.В.Потемкин.— М., 1990; История Тропической и Южной Африки. 1918—1988.— М., 1989; Общество и государство в Тропической Африке /Отв.ред. А.А.Громыко.— М., 1980; Гура В.К., Несук Н.Д. Проблемы и пути развития освободившихся стран Африки.— К., 1981; Гура В.К. Африканські країни соціалістичної орієнтації: Проблеми і перспективи.— К., 1981; Юдин Ю.А. Политические системы независимых стран Тропической Африки.— М., 1975; Юдин В.А. Высшие органы государства в странах Тропической Африки.— М., 1980; Верин В.П. Президентские республики в Африке /Очерк государственного развития некоторых стран Тропической Африки/.— М., 1963; Катакшина И.Т. Интеллектуальная элита в странах Тропической Африки: университеты, власть, общество.— М., 1991; Шабаев Б.А. Африка: из прошлого в будущее.— М., 1984; Гура В. Подалі від Клітера. Проблеми демократизації в країнах Африки //Політика і час.— 1994, №5; Дергачев А.П. Территориально-пограничные проблемы и национальный вопрос в Тропической Африке //Вестник Киевского университета.— К., 1982.— Вып.14; Дергачев А.П. Некоторые вопросы укрепления безопасности на африканском континенте //Вестн.Киев ун-та.— К., 1982.— Вып.22; Яблочков Л.Д. Принципы внешней политики африканских государств.— М., 1974 та ін.

причини і наслідки економічної кризи 80-х рр. в Африці та її вплив на майбутнє континенту.¹ Існує також певна кількість праць, присвячених регіональним проблемам Західної Африки.² З метою узагальнення ідеологічних, політичних і соціально-економічних процесів був проведений аналіз подій в окремих країнах регіону. Певною проблемою тут була непропорційна кількість праць, присвячених тим чи іншим західно-

¹ Африка в 70-80-е годы. Становление национальной экономики и стратегия развития.- М., 1980; Современная Африка. Итоги и перспективы развития экономики /Отв.ред. А.А.Громько.- М., 1989; Сдвиги в экономической политике стран Африки /опыт 80-х гг.//Отв.ред. Л.В.Гончаров.- М., 1991; Рост или стагнация. Экономика Африки вчера и сегодня /Отв.ред. Л.В.Гончаров.- М., 1991; Показатели экономического и социального развития Африки в 80-е гг. /Отв.ред. Л.В.Гончаров.- М., 1990; Страны Африки в системе экономических отношений Юг-Юг /Отв.ред. В.С.Баскин.- М., 1991; Зарубежные концепции экономического развития стран Африки: Критический анализ /Отв.ред. А.А.Громько.- М., 1980; Зарубежные концепции экономического развития стран Африки: Проблемы 80-х гг. /Отв.ред. Л.В.Гончаров.- М., 1988; Маценко И.Б. Африка: социальное развитие и стратегия самообеспечения.- М., 1990; Гаврилов Н.И. Проблемы планирования и развития сельского хозяйства в странах Африки.- М., 1973; Павлова В.В. Африка: демократизация экономики.- М., 1991; Гура В. Внаслідок технократичного підходу. Проблеми розвитку африканських країн і програми структурної перебудови економіки //Політика і час.- 1994, № 4 та ін.

² Лебедева Э.Е. Политическая роль профсоюзов Западной Африки.- М., 1974; Оганова А.С. Урбанизация и формирование городского рабочего класса Западной Африки.- М., 1977; Аграрная политика Западноафриканских государств /Отв.ред. П.И.Куприянов.- М., 1991; Механизм политической власти в странах Западной Африки.- М., 1991; Гальде Альфа Ахмаду. Роль интеграционных процессов в решении продовольственной проблемы /на материалах стран Западной Африки/. Автореф. дис. ... канд.ист.наук.- К., 1992 та ін.

африканським країнам. Про одні /Нігерія, Гана/ існує великий блок літератури, а про інші /загалом малі країни/ в кращому випадку є невеликі брошури з серії "У карти світу", до того ж видані багато років тому.¹

Іноземна література, присвячена проблемам Африки, попередніх десятиліть загалом страждала тими ж хибамі, що й радянська. На проблеми дослідники дивились через окуляри світового протистояння, висвітлюючи успіхи "вітринних" країн західної орієнтації. Існувала частина розвідок, які розглядали проблеми з лівих позицій і тому перекладались і видавались в СРСР.² Найбільший інтерес для автора даної дисертації складали праці, присвячені процесам політичного розвитку в країнах Африки, особливо армії. Такі дослідники як Е.Лефевр,

¹ История Нигерии в новое и новейшее время /Ред. Ю.Н.Зотова, И.В.Следзевский.- М., 1981; Нигерия: тридцать лет независимости /Отв.ред. Н.Б.Кочакова.- М., 1990; Нигерия: власть и политика. Сб.статей /Отв.ред. А.М.Васильев.- М., 1988; Глущенко Е.А. Первая республика в Нигерии. Формирование, кризис и падение неокOLONиалистского режима.- М., 1983; Обасанджо О. Нигерия в огне: Гражданская война в Нигерии 1967-1970. Пер. с англ.- М., 1984; Новиков В.В. Между океаном и Сахарой.- М., 1990; Шарце Н. От военного режима к гражданскому правлению //Азия и Африка сегодня.- 1990, № 10.- С.8-10; История Ганы в новое и новейшее время.- М., 1985; Родионов Ю.А. Политическое развитие современной Ганы /1967-1989/.- М., 1985; Лавренов Е.Л. Гвинея-Бисау.- М., 1976; Семенец О.Е. Национально-языковые проблемы современной Нигерии //Вестн. Киев.ун-та.- К., 1984.- Вып.19; Смирнов Е.Г. Республика Сьерра-Леоне. Справочник.- М., 1988; Республика Либерия. Справочник.- М., 1990; Гвинея. Справочник.- М., 1980; Евсеенко В. Гвинея после Секу Туре //Азия и Африка сегодня.- 1990, № 4, та ін.

² Уолдис Джек. Африка. Лев пробуждается. Пер. с англ.- М., 1962; Уолдис Джек. "Новые" теории революции.- М., 1975; Барбе Гаймон. Общественные классы в Черной Африке. Пер. с франц.- М., 1966; Кастро Ж. География голода.- М., 1954 та ін.

Р.Фьорст, А.Золберг, В.Гаттерідж, М.Мартін, Р.Пікні, А.Боблер, А.Перлмуттер, С.Декало, Ф.Ліппенс, С.Хантінгтон та ін.¹ досліджують різні аспекти вищезазначеної проблеми. Вони аналізують природу і характер військових режимів, їх еволюцію. Відзначимо також праці Р.Сігала, Дж.Діскі, В.Зартмана та ін.²

¹ Lefevre E. Spear and Scepter. Army, Police and Politics in Tropical Africa.- Wash., 1970; First R. The Barrel of a Gun. Political Power in Africa and the Coup d'Etat.- L., 1970; Zolberg A. Military Rule and Political Development in Tropical Africa. A Preliminary Report. Military Profession and Military Regimes /Ed. by J. van Dorn.- The Hague, 1969; Gutteridge W. The Military in African Politics.- Ind, Methuen, 1969; Gutteridge W. Military Regimes in Africa.- L., 1975; Murtin M. La militarisation des systems politiques africains (1966-1972). Un tentative d'interpretation sheebrooke.- Quebec, 1976; Pinkney R. Ghana under Military Rule. 1966-1969.- L., 1972; Bebler A. Military Rule in Africa. Dahomey, Ghana, Sierra Leone and Mali.- N.Y., 1975; Perlmutter A. The Military and Politics in Modern Times. On Professional, Pretorians and Revolutionary Soldiers.- New-Haven & L., 1977; Decalo S. Coups and Army Rule in Africa. Studies in Military Style.- New-Haven & L., 1976; Lippens Ph. La Republique de Haute-Volta.- P., 1972; The Role of the Military in Underdevelopment Countries /Ed. by J.Jonson.- Princeton, 1962; Soldier and State in Africa. A Comparative Analyses Intervention and Political Change /Ed. by C.Welch.- Evanston, 1970; Heeger G. The Politics of Underdevelopment.- L., 1974; Huntington S. Political Order in Changing Societies.- New-Haven, 1968, etc.

² Segal Ronald. Political Africa. A Who's Who of Personalities and Parties.- L., 1961; Dickie J., Rake A. Who's who in Africa. The Political, Military and Business Leaders of Africa.- Ind, (1973); Arnault J. Du colonialisme au socialisme.- P., 1966; Zartman W. International Relations in New Africa.- New Jersey, 1966; Rous J. Leopold Sedar Sengor.- P., 1967, etc.

присвячені важливим аспектам зовнішньої політики африканських країн і конкретним політичним та військовим лідерам. На рубежі 80-90-х рр. на Заході почали з'являтися дослідження, що аналізують новітні явища політичного розвитку і проблеми демократії в Африці. Це роботи В.Кюне, С.Аке, С.Кокері-Відровича та ін.^I

Так, С.Аке підкреслює, що ліберальна демократія – це дитя індустріальної цивілізації і не властива Африці, де не розвинений індивідуалізм. У свідомості африканців домінує почуття приналежності до якоїсь соціальної групи. Зберігається сила первинних зв'язків, перш за все етнічних. Держава є ареною боротьби протидіючих первинних груп. На противагу ліберальній демократії автор висунув ідею африканської демократії, яка повинна базуватися на використанні етнічних та національних груп як електоральних одиниць для представництва. Африканська демократія, на відміну від ліберальної, має базуватися не на абстрактних політичних правах, а на конкретних економічних. У свою чергу, Дж.Кандех виходить з тези, що політизація етнічності обертає її на політичний інструмент. Політична етнічність на південь від Сахари виступає як механізм панування еліти. Але в системі етнократії є важливі протиріччя – проти пануючого етносу об'єднуються інші етноси, які вважають себе пригніченими. Тому легко пояснити дестабілізацію держав в Африці. На відміну від Аке, Кокері-Відрович вважає, що відсутність традицій демократії не означає, що вона не може виникнути в Африці. Колоніалізм перетворив африканське середовище; колоніальні міста пере-

^I Kuhne W. Africa nach dem Ende des Ost-West Konflikts.

Die Notwendigkeit zu einer "Newen Realismus". Africa Spectrum.- Hamburg, 1990; Ake C. The Unique Case of African Democracy //Intern.Affairs.- L., 1993.- Vol.69, No.2.- P.239-244; Kandéh J.D. Politization of Ethnic Identities in Sierra Leone //Afr.Studies Rev.- Los Angeles, 1995. Vol.35, No.1.- P.81-99; Coquery-Vidrovitch C. Histoire et historiographie du politique en Afrique: La nécessité d'une prelecture critique (A propos de la démocratie) //Politique afr.- P., 1992, No.46.- P.31-40

творюються на могутні каталізатори нових соціальних відносин. Кокері-Відрович вказує, що в містах утворюються нові форми соціальної організації, які об'єднують нові і традиційні форми життя. 60-70 % міських жителів – це молодь до 25 років. Міста визначають політичне життя і політичне майбутнє Африки. Міста є колискою сучасної африканської демократії.

При написанні даної дисертації також використовувались роботи закордонних дослідників, присвячені економічній проблематиці: Р.Макнамари, Р.Оланійана, П.Кьорнера, Г.Мааба, І.Сіболда, Х.Мінта, Дж.Жірі, У.Сімоніса, Дж.Левелліна, С.Поттера, А.Камарка, Г.Греллета та ін.¹ В роботах останніх років підкреслюється, що економічне зростання не повинно бути самоціллю, воно повинно підвищувати добробут людей. Центральним завданням економічної політики в 90-ті рр. мало бути підвищення темпів накопичення капіталу і покращення його розміщення. Р.Кере зауважує, що уявлення про перспективи чудового нового світу, який вста-

¹ Myint H. The Economics of the Developing Countries.- L., 1965; McNamara R.S. The Challenges for Sub-Saharan Africa.- Wash., 1985; Kamark A.M. Appraisal of Country Economic Performance. Some Aspects of the Economic Philosophy of the World Bank.- Wash., 1968; Körner P., Maab G., Siebold I. In Tenfelkreis der Werschuldung.- Hamburg, 1984; Simonis U.E. A Development Strategy for the 1990's //Intereconomics.- Hamburg, 1990. Vol.25, N3.- P.III-121; Llevellin J., Potter S.J. Economic Policies for the 1990's //Economic Policies for the 1990's.- Oxford; Cambridge, 1991.- P.3-21; Carev R.H. The Developing World //Ibid.- P.136-160; Grellet G. Pourquoi les pays en voie de development ont-ils des rythmes de croissance aussi defferents? Un survol critique de quelques orthodoxies contemporaines //Rev. Tiers Monde.- P., 1992. T.33, N 129.- P.31-66; Olanian R.O. Towards a New Industrial Policy in Nigeria.- Budapest, 1990; Giri J. Afrique - Asie: des evolutions divergents. Pourquoi? //Futuribles.- P., 1993, N 172, etc.

новиться після перемоги Заходу в "холодній війні", як про мирне змагання наддержав, що розквітає, ігнорує нові проблеми, які можуть бути такими ж руйнівними як і "холодна війна": зростання населення і потреби в продовольстві, житлах, освіті, руїнація навколишнього середовища, міжнародний терор, торгівля наркотиками! В новій ері може домінувати боротьба Північ-Південь, яка тягне за собою бідність, боргову кризу, економічну міграцію, расизм, етнічні і релігійні конфлікти. Всі ці проблеми конче актуальні для сучасної Африки.

Дж.Жірі, в свою чергу, згадує, що перед Африкою на початку 60-х рр. відкривався, як здавалося, шлях швидкого розвитку, а перспективи Азії були похмурими. Через 30 років Африка живе в умовах гострої кризи, а Азія домоглася серйозних успіхів. Жірі вказує, що критерієм успіху не є ліберальна політика в умовах демократичної правової держави. Для Азії характерна авторитарна модель розвитку при провідній ролі держави. Пояснюючи причини занепаду Африки і розквіту Азії, автор зазначає, що капітали в Азії /Таїланд/ інвестуються у виробничий сектор і туди ж реінвестується прибуток. В Африці /Кот д'Івуар/ капітали вкладаються в землю, житло, які приносять високу ренту, а рента витрачається на споживання або інвестування за кордоном у невиробничу сферу. Виробництво не розвивається. Серед можливих шляхів подальшого розвитку Африки такий дослідник як Стіл вважає найбільш прийнятним шлях розвитку дрібних підприємств, які не залежать від іноземного капіталу. В той же час Греле вказує, що ідея про економічну незалежність держав, популярна в Африці, є міфом. Він підкреслює, що економічне зростання залежить від відкритості зовнішньому світові; конкуренція та ринок сприяють оптимальному розподілу ресурсів, а державне втручання цьому заважає; темпи розвитку визначаються потребами господарських суб'єктів, а не якоюсь об'єктивною необхідністю, реалізація якої є функцією держави. Правда, Греле зауважує, що казати про перемогу нового підходу передчасно. Загалом, ми зустрічаємось в його праці з апологетикою економічного лібералізму, переваги якого, принаймні в Африці, є спірними.

У дисертації використані також матеріали періодичних видань¹, поточна інформація радіо і телебачення.

Критично використовуючи праці посередників, різні першоджерела, дисертант прагнув дати об'єктивне, неупереджене бачення проблеми демократизації і сподівається, що його дослідження зможе частково заповнити наукову прогалину, що виникла.

Основні поняття:

"Авторитарні режими першої хвилі" - політичні режими, утворені в країнах Західної Африки після проголошення незалежності, що базувались на одноосібній владі національного лідера /"батька нації"/, який поєднував у своїй особі функції ідеолога режиму і політичного керівника держави і правлячої партії.

"Квазідемократичні режими першої хвилі" - політичні режими, які існували в деяких країнах регіону в перші роки незалежності і характеризувались механічним копіюванням західних форм демократії при відсутності реальних внутрішніх передумов такої форми правління.

"Авторитарні режими другої хвилі" - політичні режими, утворені військовими на руїнах авторитарних і квазідемократичних режимів першої хвилі, що характеризуються панівною роллю в них армії, частина з них, оформивши себе конституційними рамками, перетворились на військово-цивільні.

¹ Le Monde.- P.- 1973, 1975-1976, 1978; Le Monde Diplomatique.- P., 1982; Afrique Nouvelle.- P., 1983, N 1799; New African.- L., 1981; Le Soleil.- Dakar, 1981-1983; Jeune Afrique.- P., 1974, N 702; 1977, N 876; 1978, N 888; 1981, N 1084; Africa Report.- Wash., 1979; Africa Research Bulletin.- Exeter, England., 1974; Afrique-Asie.- P., 1973, N 24; 1978, N 166; International Herald Tribune.- P., 1977; The Journal of Modern African Studies.- 1975, N 1; The Times.- 1976; The Guardian.- 1973; The Financial Times.- L., 1973, 1978; West Africa.- L., 1972; Africa Report.- Wash., 1993-1994; Current History.- Philadelphia, 1994. Vol.93, No.583, etc.

"Квазідемократичні режими другої хвилі" - їх ознаки співпадають з ознаками відповідних режимів першої хвилі, але утворювались і діяли такі режими під безпосереднім або опосередкованим контролем армії.

"Авторитарні режими третьої хвилі" - політичні режими, які почали формуватись в 90-ті рр. внаслідок еволюції, квазідемократичних режимів третьої хвилі або були встановлені військовими і характеризуються поєднанням демократичних гасел і авторитарної практики.

"Квазідемократичні режими третьої хвилі" - утворились внаслідок трансформації на рубежі 80-х-90-х рр. під зовнішнім тиском авторитарних режимів або внаслідок еволюції режиму в тих країнах, де шляхом ззовні демократичних багатопартійних виборів відбувся перехід влади до нової владної еліти.

Структура роботи. Дисертація містить вступ, три глави, висновки і бібліографію.

У вступі пояснюється вибір теми, визначається предмет дослідження, його хронологічні рамки. Показана ступінь вивченості теми у вітчизняній та закордонній літературі, сформульовані цілі і завдання, охарактеризована джерельна база.

В главі I - "Еволюція шляхів громадського розвитку в країнах Західної Африки після отримання незалежності: між ідеологічною багатобарвністю та політичним авторитаризмом" - аналізується ідеологічна база, природа і характер авторитарних і квазідемократичних режимів першої хвилі. Матеріал викладається в двох параграфах.

Перший з них присвячений розгляду загального становища в країнах Західної Африки після отримання незалежності і проблемам ідеологічної багатоваріантності в процесі розвитку незалежних держав. Робиться висновок, що на момент проголошення незалежності там не існувало соціально-економічних, ідеологічних і політичних передумов існування західної демократії, як однієї з ознак неприйнятної для традиційної африканської спільності способу життя.

Другий розглядає проблеми еволюції авторитарних і квазідемократичних режимів у країнах Західної Африки після

отримання незалежності та їх кризи і занепад. Нерозвиненість соціально-класової структури і традиції африканського суспільства не сприяли утворенню демократичної політичної системи. Всі політичні режими еволюціонували в бік авторитаризму. Опинившись в глибокій кризі, вони, в своїй більшості, були повалені військовими.

В процесі дослідження робиться висновок про те, що всі політичні режими в Західній Африці мали авторитарний характер, що пояснювалось відсутністю передумов демократії. В той же час, неспроможність авторитарних і квазідемократичних режимів організувати ефективно управління призводило до кризи політичних режимів, виходу військових на політичну арену і формуванню ними авторитарних режимів другої хвилі.

В Главі II - "Трансформація державних систем в західноафриканських країнах: від авторитарних режимів до політичного плюралізму" - в центрі уваги державний розвиток країн регіону і виникнення умов для існування плюралізму. Матеріал викладається в двох параграфах.

В першому - розглядаються проблеми розвитку авторитарних і квазідемократичних режимів другої хвилі в країнах Західної Африки. Загалом там так і не склались реальні передумови демократії західного зразка, авторитаризм в різних формах залишився пануючою формою влади. Одночасно, в деяких країнах місцеві умови призводили до утворення квазідемократичних режимів під наглядом армії.

Другий параграф присвячений кризі авторитарних і квазідемократичних режимів другої хвилі в західноафриканських країнах і проблемам становлення політичного плюралізму західного зразка. Економічна криза 80-х рр. призвела до кризи всіх політичних режимів у країнах регіону. Як зовнішні, так і внутрішні фактори призвели до виникнення там демократичних процесів та рухів за демократизацію політичного життя, які проголосили своєю метою побудову в західноафриканських країнах демократії західного зразка.

В процесі дослідження робиться висновок, що економічна криза і розклад авторитарних режимів ставили на порядок денний пошук альтернатив політичного розвитку. Вперше з'явилися

елементи, які можна було розглядати як передумови формування політичного плюралізму, з'являються партії і рухи, що взяли на озброєння гасла демократії. В результаті, на рубежі 80-х-90-х рр. в Західній Африці розпочався процес, на який дивиться, як на процес становлення демократії західного зразка.

Глава III - "Процеси демократизації в країнах Західної Африки на сучасному етапі: проблеми і перспективи" - присвячена дослідженню причин, сучасного стану і можливих наслідків процесу демократизації і складається з трьох параграфів.

В першому параграфі розглядаються внутрішні і зовнішні причини процесів демократизації в країнах Західної Африки на рубежі 80-х-90-х рр. Об'єктивних внутрішніх передумов втім не було. Проголошення демократизації було вимушеним кроком урядів під сильним зовнішнім тиском Заходу. Одночасно цей тиск і відповідна пропаганда, при непопулярності старих політичних режимів, призвели до появи певних опозиційних рухів, у яких брали участь досить широкі верстви населення і які проголосили свою ідеологічну концепцію демократію західного зразка.

У другому параграфі аналізуються проблеми становлення і розвитку плюралістичної демократії в країнах Західної Африки на сучасному етапі. В ході демократичного процесу різко загострились міжетнічні, міжрегіональні і територіальні протиріччя, посилилась трайбалізація політичного життя; здійснення програм структурної перебудови економіки призвело до подальшого загострення економічної ситуації. Демократизація звелась до зміни однієї правлячої еліти іншою чи до зовнішньої трансформації авторитарних режимів в квазідемократичні режими третьої хвилі. З'явилися і відверто авторитарні режими третьої хвилі, які поєднують демократичні гасла і жорстку реальну політику.

В третьому параграфі має місце спроба дослідити розвиток політичних процесів і еволюцію державних структур західноафриканських країн, зробити прогностичний аналіз проблем і перспектив. Ні квазідемократичні, ні авторитарні режими третьої хвилі нездатні в перспективі забезпечити стабільність своїх держав. Спостерігається паралельна ерозія державних

структур західного зразка і відродження традиційних африканських суспільних інститутів. Мова навіть може йти про зникнення існуючих держав, створених колись колонізаторами.

В процесі дослідження робиться висновок, що демократичний процес в Західній Африці не мав об'єктивних внутрішніх передумов. Внаслідок цього швидко виявилась обмеженість демократії в країнах регіону, а відсутність у неї соціальної бази призвела до зупинення демократичного процесу і появи тенденції до відновлення авторитаризму. Розклад старих державних структур разом з погіршенням економічного становища може призвести до суцільної дестабілізації країн Західної Африки, що буде мати негативний вплив на ситуацію в усьому світі.

У Висновках до дисертації визначені підсумки дослідження, зрозумілі відповідні узагальнення.

В країнах Західної Африки на момент проголошення незалежності були відсутні передумови демократії західного зразка, а всі політичні режими мали авторитарний характер. Неспроможність квазідемократичних і авторитарних режимів першої хвилі організувати ефективно управління призвела до їх кризи, виходу військових на політичну арену і формуванню ними авторитарних режимів другої хвилі.

Економічна криза 80-х рр. і розклад авторитарних і квазідемократичних режимів другої хвилі спричинили пошук альтернатив політичного розвитку. В країнах Західної Африки вперше з'явилися елементи, які можна було розглядати в якості передумов формування політичного плюралізму. З'являються партії і рухи, які висунули гасла демократизації. На політичний процес, що розпочався на рубежі 80-х-90-х рр., дивились як на процес становлення демократії західного зразка.

Демократичний процес в Західній Африці не мав об'єктивних внутрішніх передумов. Партії і рухи, які висунули гасла демократизації почали виникати в регіоні в значній мірі під цілеспрямованим зовнішньоекономічним і зовнішньополітичним тиском і при активній зовнішній підтримці. В частині країн ці рухи набули великої масовості і в деяких країнах новим

політичним силам вдалося прийти до влади нетрадиційним для Східної Африки шляхом – через багатопартійні вибори.

Демократія в Західній Африці швидко виявила свою обмеженість. В ній була відсутня реальна соціальна база, що призвело до зупинення демократичного процесу. З'явилась і почала набувати силу тенденція до відновлення авторитаризму. Майже в усіх країнах Західної Африки ми маємо справу з квізидемократичними режимами третьої хвилі, де новий авторитарний режим поєднується з існуванням легальної чи напівлегальної опозиції, боротьба між таким режимом і опозицією йде лише на рівні еліт.

В частині країн встановились відверто авторитарні режими, які дещо змінили форми свого панування. Для придушення опонентів вони не завжди використовують тільки силові методи, не відкидають демократію, називають себе тимчасовими. Але поновлення авторитарної тенденції очевидне, воно відбувається на тлі усвідомлення того факту, що демократія західного зразка не є загальноприйнятною для всіх держав і континентів. Пліуралістична демократія є останньою ідеальною ідеологічною концепцією, яку намагались запровадити в західноафриканських країнах згори.

Можна констатувати загострення міжетнічних, міжрегіональних і міждержавних конфліктів. Етнічний фактор грає все більшу роль в політичному житті країн Західної Африки. Розпочався процес розкладу державних структур, створених за західними зразками. На зміну цим структурам приходять традиційні африканські суспільні організації. Все це та погіршення економічної ситуації, що відбувається одночасно, може призвести до суцільної дестабілізації в регіоні і навіть до зникнення нинішніх державних утворень, що буде мати негативний вплив на ситуацію в усьому світі.

По темі дисертації опубліковані наступні праці:

1. В системі постколоніальних координат. Національно-державний розвиток і проблеми демократизації в країнах Західної Африки // Політика і час. – 1993, № 5. – С.32-34.

2. Найбільша в Африці. Нігерія: проблеми і перспективи

політичного розвитку // Політика і час.- 1993, № 11.- С.65-69.

3. Проблеми вибору моделей політичного розвитку країн Західної Африки в 60-ті-70-ті рр. // Збірник наукових праць молодих учених. I випуск. Інститут світової економіки і міжнародних відносин.- К., 1994.- С.40-48.

4. Нігерія: рада б мати демократію, та минуле не пускає // Тижневик УНІАН.- 1994, № 1.- С.7-9.

5. Африка. Етнічний фактор і проблеми стабільності // Тижневик УНІАН.- 1994, № 6.- С.21-22.

6. Військові проти військових на тлі ідеї демократизації // Тижневик УНІАН-світ.- 1994, № 39.- С.13-14.

Annotation To Thesis

Lookin V.V. "The Processes of Democratization in the Political Life of Countries of West Africa: Sources Evolution Prospects" (Manuscript). The thesis to be conferred the academic degree of the candidate of science (Ph.D) in history, speciality 07.00. 03 - General history (Modern period) Taras Shevchenko Kiev-University. Institute of International Relation, Kiev, 1995.

Main points and conclusion of the thesis.

In this work author has analysed the problems of origination evolution and prospects of the processes of democratization in the countries of West Africa which took place on the border of 80th - 90th, the political process which was named of " process of democratization, social economic and ideological factors, which carried out and carry out the direct influence on the development of this process.

The democratic process in West Africa did not have objective internal pre-conditions and was stimulated of the goal-directed foreign economic and political pressure of the West.

The west model of democracy in West Africa has not real social basis. It appeared and took strength the tendency to restoring of the authoritarianism.

In some countries was established frank authoritic regimes. Pluralistic democracy became the last ideal conception which was attempted to introduce into life in the countries of West Africa from the top.

It can state the pointing of the interethnic, interregional and interstate conflicts and the worsening of the economic situation. It can be drive to the overal destabilization in the region and to the disintegration of the present states.

Аннотация к диссертационной работе

Лукин В.В. "Процессы демократизации в политической жизни стран Западной Африки: истоки, эволюция, перспективы" /на правах рукописи/. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.03 – всеобщая история /новейший период/. Киевский университет им. Т.Шевченко, Институт международных отношений, Киев, 1995.

Основные идеи и выводы диссертации.

В работе автор исследовал проблемы зарождения, эволюции и перспектив процесса демократизации в странах Западной Африки, которые имели место на рубеже 80-х-90-х гг., политический процесс, который получил название "процесса демократизации", социально-экономические и идеологические факторы, осуществлявшие и осуществляющие непосредственное влияние на развитие этого процесса.

Демократический процесс в Западной Африке не имел объективных внутренних предпосылок и был вызван целенаправленным внешним экономическим и политическим давлением Запада.

Демократия западного образца не имеет в Западной Африке реальной социальной базы. Возникла и усилилась тенденция к восстановлению авторитаризма.

В некоторых странах были установлены откровенно авторитарные режимы. Плюралистическая демократия стала последней идеальной концепцией, которую пытались ввести в жизнь в странах Западной Африки сверху.

Можно констатировать обострение межэтнических, межрегиональных и межгосударственных конфликтов и ухудшение экономической ситуации. Это может привести к всеобщей дестабилизации в регионе и к распаду ничиных государств.

Ключові слова:

демократія, авторитаризм, політичний плюралізм, квазідемократичний режим, авторитарний режим, трайбалізм, етнічний фактор, структурна перебудова економіки.

ПІВНІЧНО-ЗАХІДНИЙ УСТАНОВИЩОНИК
ОНТОЛОГІЯ ТРАГІЧНОГО ТА ФЕНАМЕН ТРАГЕДІ
В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

078.01 -- філософія та теорія літератури

Кандидат на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Підписано до друку 28.03.95.
Здано на виробництво 3.05.95.
Папір офсетний. Тираж 100 прим. Зам. 013.
Київський палац дітей та юнацтва

448567

AB 32.298

AB 32.298

... 24.03.85 ...
... 24.03.85 ...
... 24.03.85 ...
... 24.03.85 ...

093800